

Lingvistica istorică ieșeană: între realizări și promisiuni de onorat

Adrian PORUCIUC

Acceptând onoranta invitație venită din partea unui Institut și a unei Asociații care poartă, amândouă, numele lui Alexandru Philippide, am decis să nu țin o *prelegere*, ci mai degrabă să adopt maniera *give-a-talk* (expunerea orală fiind sprijinită de o serie de exemple puse, în formă tipărită, la dispoziția auditoriului). Textul de față – solicitat de către organizatori, pentru publicare – încercă să păstreze, pe cât posibil, coloratura respectivei maniere de prezentare.

Nu voi face aici o abordare directă a operei ilustrului ieșean pomenit mai sus, însă voi evidenția ecouri ale acelei opere în lucrări ale unor urmași de înaltă ținută ai lui Philippide la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Prin ei, de fapt, s-a afirmat la Iași o remarcabilă școală de lingvistică comparativ-istorică și de indoeuropeanistică, o școală cu realizări care, în opinia mea, nu au fost încă pe deplin popularizate și fructificate. Chiar și din puținele frânturi înfățișate mai jos se poate vedea că lingviștii ieșeni au cutezat să abordeze probleme capitale, atât în domeniul indoeuropean general, cât și în cel al istoriei limbii române. Limitele acestei prezentări nu-mi îngăduie să-i amintesc pe toți cei care, mai mult sau mai puțin direct, au mers pe urmele lui Philippide. Iar în cazurile celor menționați în paginile care urmează nu voi izbuti să le înfățișez toate meritele și reușitele. Am preferat să fac o selecție subiectivă, rezultatul fiind o serie de scurte comentarii la enunțuri pe care le-am considerat a fi cu adevărat demne de discuție (fie și critică).

Voi începe prin a mă referi la *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene* (1981), o carte care nu s-a bucurat de toată atenția pe care ar fi meritat-o. După cum se știe, o parte din acea carte reprezintă opera postumă a lui Theofil Simenschy, cealaltă parte fiind formată din adaosuri fundamentale datorate lui Gheorghe Ivănescu. Am afirmat și cu o altă ocazie (vezi Poruciuc 1988 – „Gheorghe Ivănescu’s Contribution to the Study of Indo-European”) că *GCLIE* poate fi considerată a fi prima sinteză indoeuropeană *completă* publicată în perioada postbelică, chiar la nivel mondial. Am avut în vedere faptul că opera respectivă are o foarte consistentă introducere teoretică și un detaliat istoric al domeniului, ambele datorate lui Ivănescu, în rest fiind vorba de textul lui Simenschy (privitor la indoeuropeana primitivă și la limbile indoeuropene istorice), plus parantezele, notele și subcapitolele aducătoare la zi ale lui Ivănescu. În *GCLIE* sunt abordate, practic, *toate* aspectele de interes indoeuropeanistic – de la problemele „patriei primitive”, la reconstrucția gramaticii proto-indoeuropene și la religia indoeuropenilor preistorici. Iar în ce privește fundamentarea teoretică, vom vedea mai jos că Simenschy și Ivănescu au formulat, în perioada de mijloc a secolului trecut, păreri care aveau să fie confirmate în decenii mai recente.

Într-o ordine inversă, din punct de vedere cronologic (având în vedere că Ivănescu a pregătit *GCLIE* pentru publicare la peste un deceniu după moartea lui Simenschy), voi aborda mai întâi unele pasaje din contribuția autorului al cărui nume ocupă locul secund pe coperta *GCLIE*. Voi motiva acea inversare prin faptul că, și în *GCLIE*, Ivănescu ne apare ca mărturisit discipol al lui Philippide, pe care îl înfățișează ca pe un mare teoretician. Ivănescu a ținut să promoveze idei ale înaintașului său direct cu precădere în capitolul intitulat „Istoricul lingvisticii indoeuropene. Sarcinile actuale ale indoeuropenisticii”, din care citez (p. 97):

„O poziție cu totul izolată în lingvistica dintre 1900 și 1930 reprezintă susținerile lingvistului român Alexandru Philippide (1859-1933), profesor la Universitatea din Iași. [...] Concepția sa despre limbă, care a avut puțin răsunet în lumea lingviștilor, mi se pare una dintre cele mai juste din câte au fost create pînă astăzi. Ea este expusă în unele pasaje ale cărții sale monumentale, *Originea românilor* [...]. După dînsul, schimbările fonetice sînt determinate de schimbări în forma organelor articulatorii sau în deprinderile (obișnuințele, habitudinile, aptitudinile) articulatorii înnăscute ale colectivității lingvistice respective și constituie o adaptare a părții materiale a limbii – a aspectului ei sonor, deci a sistemului fonetic –, la organele articulatorii. Obișnuințele articulatorii dau naștere articulațiilor celor mai firești pentru organele articulatorii.”

Desigur, astăzi putem obiecta la părerea că deprinderile articulatorii ale unei comunități sunt „înnăscute”. Și putem, eventual, lega „deprinderile” de ceea ce, pe linia Coșeriu, ne-ar apărea ca „norme” definitorii (vezi, de exemplu, tendința „automată” a englezilor sau maghiarilor de a muta accentul împrumuturilor lexicale pe prima silabă; sau vezi „norma” rusească a protezelor semivocalice în cuvinte care încep cu vocale). Deprinderile articulatorii au o importanță capitală, nu doar pentru identitatea glotică a unei comunități, ci și pentru domeniul glotogeneticii în general. Dar Philippide a ținut să își aplice ideile teoretice generale mai ales la cazuri care îl interesau în mod particular, după cum reiese și din următoarele observații ale lui Ivănescu (*GCLIE*, p. 98):

„Din dezvoltarea fonetică a limbii române și a albanezei, Philippide a tras concluzii asupra bazei articulatorii a românilor și albanezilor și, indirect, asupra originii celor două popoare. [...] El a formulat, de asemenea mai bine decît pînă la dînsul, ideea că dezvoltarea fonetică este provocată de influența substratului.”

Noțiunea de „influență a substratului” a făcut carieră în lingvistica istorică românească, și nu numai la Iași. Am în vedere mai ales că un binecunoscut tratat al Academiei Române, anume *Istoria limbii române* (vol. II, 1969), include o parte intitulată „Influențe”, din care face parte și capitolul „Influența autohtonă”, semnat de Cicerone Poghiric. Nu voi pune în discuție aici valabilitatea termenului de „influență” (în cazul unor aspecte pentru care formula de „continuitate parțială” ar fi mai potrivită), și nici faptul că „influența autohtonă” n-ar trebui prezentată pe același plan cu cea „veche greacă”, sau cea germanică (discutate în aceeași parte a tratatului amintit). Aș evidenția însă faptul că Poghiric (*loc. cit.*) nu s-a referit numai la mult-discutatul lexic autohton și la unele posibile „paleobalcanisme” morfosintactice. El s-a referit și la anume dezvoltări fonetice interpretabile ca efecte ale unor articulări specifice substratului pre-roman local (vezi, de exemplu, păstrarea „consoanei *h*” – p. 321, sau „evoluția *kt > χt > ft > pt*” – p. 322).

Ca să ne întoarcem la Ivănescu, el a fost cu siguranță îndreptățit nu doar să popularizeze, ci să și îmbunătățească viziunea glotogenetică propusă de Philippide. În acea privință ar fi de remarcat următoarele pasaje din *Istoria limbii române* (ed. 2000). Mai întâi, la p. 6, Ivănescu afirmă următoarele:

„Așadar, din examinarea mai atentă a cronologiei fenomenelor lingvistice romanice (în special fonetice), rezultă că unele limbi romanice suferă cele mai multe schimbări în primele secole ale existenței lor, adică imediat după perioada latinei populare, că epocile de mari transformări lingvistice, care fac trecerea de la o limbă la alta, sînt epocile de geneză a noilor limbi, sînt epocile de glotogeneză (glotogonie).”

Apoi, la p. 9, Ivănescu revine la aceeași ordine de idei, cu o mai concretă referire la cum se poate merge mai departe decât ajunsese Philippide:

„Philippide n-a văzut că au existat epoci de rapidă schimbare fonetică a limbii, alături de epoci de relativă stabilitate. Este totuși evident că teoria sa despre nașterea limbilor prin adaptarea limbilor la baza de articulație presupune existența unor asemenea epoci de schimbare intensă. Adaptarea unei limbi la o nouă bază de articulație nu se poate doar produce decît în cursul cîtorva generații de oameni, deci în cursul cîtorva secole. Dacă ea s-ar face mai repede, limba nu și-ar mai îndeplini funcția sa primordială, care este aceea a comunicării între membrii colectivității lingvistice. [...] Putem concluda, așadar, că epocile de formație a limbilor sînt în special epocile de adaptare fonetică a limbilor la bazele de articulație ale popoarelor cucerite. Începutul limbilor romanice coincide cu momentul în care limba vorbită de populațiile autohtone cucerite de romani a scăpat de sub influența limbii latine, vorbită de agenții romanizării.”

Consider că enunțurile de mai sus (vezi mai ales ultimele două fraze) propun o abordare mult mai credibilă decît una bazată pe simpla presupunere a unei „influențe” a substratului. Deși uneori a insistat prea mult, ca și Philippide, asupra importanței conformației *fizice* a sistemului articulatoriu în schimbările fonetice, Ivănescu a sesizat toate aspectele valide ale viziunii maestrului său. Dar nu s-a sfiit să-l și completeze critic, după cum am văzut deja mai sus și după cum dovedește și sfârșitul următorului pasaj din *GCLIE* (pp. 140-141), în care Ivănescu arată importanța părerilor teoretice ale lui Philippide nu doar pentru romanistică, ci și pentru indoeuropeanistică și pentru lingvistica generală:

„În genere, toate ramurile lingvisticii, inclusiv lingvistica romanică, s-au inspirat din concepțiile și metodele de lucru ale indoeuropeniștilor. Cu toate acestea indoeuropeniștii n-au reușit să rezolve unele probleme fundamentale ale lingvisticii generale, iar dintre teoriile privind evoluția limbii, cea care s-a apropiat cel mai mult de adevăr, teoria lui Philippide, a fost complet ignorată în Apus și a rămas izolată și în cadrul culturii noastre [...] Lingvistica romanică are meritul de a fi descoperit, prin W. von Wartburg și alți lingviști, procesele de glotogeneză; dar îi lipsește astăzi romanisticii, și cu atît mai mult indoeuropenisticii, o explicație justă a acestor procese. Philippide s-a apropiat de explicarea lor, dar a făcut greșeala de a nu limita efectele bazei articulatorice [sic] la anumite perioade istorice.”

Și în ce privește părerea sa asupra originii ilire a limbii albaneze și asupra relevanței raporturilor albano-române pentru istoria limbii române Philippide a fost urmat, cu nuanțări și adăugiri, de Ivănescu (după cum se vede atât din *Istoria limbii române* a sa, cât și din *GCLIE*). Ivănescu a fost conștient de semnificația opiniei lui Philippide cu privire la locuirea mai timpurie a albanezilor într-un spațiu care apărea ca un fel de lacună într-un continuum glotic romanizat (*GCLIE*, p. 99):

„Întemeindu-se pe faptul că albaneza nu prezintă prea multe elemente lexicale de origine greacă veche, Philippide a dedus că strămoșii albanezilor au locuit nu la granița dintre teritoriul de limbă greacă și cel de limbă latină al Peninsulei Balcanice, ci mai la nord, în cadrul teritoriului romanizat; și plecând de la faptul că, după cele constatate în vol. I al operei sale, teritoriul cuprins între lacul Balaton, râul Vrba la apus, munții de pe stînga Drinei la răsărit și munții din nordul Albaniei la sud nu s-a romanizat, el a dedus că albanezii sînt originari din acest teritoriu.”

Este posibil ca teritoriul respectiv să nu fi avut exact fruntariile indicate de Philippide. Dar ideea acelei prezențe a albanezilor (sau proto-albanezilor?) neromanizați mai la nord decât patria lor de mai târziu poate explica în mare măsură multitudinea de elemente pe care albaneza le are în comun cu dacoromâna, și mai ales cu formele dialectale (inclusiv cele rotacizante) ale celor pe care Pușcariu avea să-i vadă ca dacoromâni vestici. Bineînțeles, ținând cont că Philippide i-a socotit pe albanezi a fi de origine iliră (și nu trebuie uitat că și panonii erau iliri), ar mai rămâne de stabilit cam ce proporție de substrat ilir ar fi de luat în considerare (alături de general acceptatul substrat traco-dacic) în facerea limbii române. Iar dacă avem în vedere că unii învățați i-au văzut pe albanezi a fi de origine mai degrabă tracică (V. Georgiev și școala bulgară în general), sau chiar carpică (I.I. Russu), problema se complică, mai ales că puținătatea atestărilor nici nu permite trasarea unor granițe precise între idiomurile tracice și cele ilire. De aceea nu cred că va fi prea ușor de împlinit o dorință a lui Ivănescu, exprimată în *GCLIE*, la p. 143:

„Un lucru care rămîne încă să fie făcut este și identificarea lexicului tracodacic și iliric din limbile română, bulgară, sîrbocroată, macedoneană (limba slavă din Macedonia), neogreacă și maghiară, și integrarea lui în studiul comparativ al limbilor indoeuropene.”

Ar fi, desigur, de dorit să fie detectate (chiar fără atribuiri etnice precise) toate elementele autohtone din limbile menționate în citatul de mai sus. Dar nu trebuie uitat că multe autohtonisme paleobalcanice din bulgară, macedoneană sau sârbă au ajuns acolo prin slavizare masivă de români și albanezi, iar în maghiară asemenea elemente au ajuns tot prin asemenea „intermediere” (mai ales slavă și română, în cazul respectiv).

Ultimul citat de mai sus este tipic pentru capitolul în care Ivănescu a insistat pe „sarcinile” de viitor ale indoeuropeniștilor. Este un sector al *GCLIE* care abundă în aliniate cu formule de deschidere precum „rămâne să”, ori „o sarcină este”. Deși este evident că Ivănescu a fost cu precădere preocupat de preistoria și istoria timpurie a Europei sud-estice, el nu pierde deloc din vedere cadrul indoeuropean general și lucrurile care se mai cereau făcute în indoeuropeanistică. Iată un pasaj semnificativ din capitolul în discuție (*GCLIE*, pp. 143-144):

„O sarcină științifică care încă nu și-a găsit decît în mică măsură realizarea este aceea a identificării cuvintelor de împrumut din limba indoeuropeană primitivă. Lucrul acesta trebuie făcut ținîndu-se seama de cele mai noi cercetări arheologice privitoare la patria primitivă a indoeuropenilor și la cultura lor și la cele mai vechi migrații indoeuropene, adică printr-o confruntare a ideilor lingvistice cu cele arheologice. [...]. În legătură cu procesele de glotogeneză a limbilor din antichitate nu s-au putut spune pînă astăzi lucruri interesante, pentru că n-au fost lămurite procesele de glotogeneză în general și nu au fost bine cunoscute migrațiile indoeuropene. Dat fiind însă că o populație cuceritoare impunea în epoca preistorică limba sa populațiilor cucerite fără constrîngerea unor state ca cele sclavagiste, trebuie să concludem că atunci epocile de glotogeneză durau mai mult nu cîteva secole, ci poate chiar un mileniu sau mai mult.”

Am selectat acest citat și pentru că el ne dezvăluie un savant cu o solidă bază interdisciplinară, așa cum se cuvine să aibă orice adevărat indoeuropenist. Ivănescu nu doar a recomandat „confruntarea” dintre datele lingvistice și arheologice, ci a și făcut-o, la modul cel mai concret. Tot în acel capitol de „sarcini”, el afirmă la un anumit punct (p. 143):

„Rămîne [...] să se folosească numeroasele limbi indoeuropene din Peninsula Balcanică și din Asia Mică pentru completarea imaginii tradiționale despre dialectele indoeuropenei primitive și despre migrațiile indoeuropene în această regiune: au existat, desigur, mai multe dialecte indoeuropene decît se admite de obicei, iar indo-europenii primitivi au apărut în Peninsula Balcanică și în Asia Mică sub forma mai multor valuri, nu a unui singur val, cum se admite în genere pînă astăzi. Cum vom vedea mai jos, teoria Marijei Gimbutas despre patria primitivă a indoeuropenilor și despre migrația acestora conduce la aceeași concluzie.”

În *GCLIE* Ivănescu introduce cîteva subcapitole privitoare la teoria Marijei Gimbutas (cea care, în opinia lui, a identificat „fără putință de tăgadă cultura materială a poporului indoeuropean primitiv” – p. 175), ca o completare la materialul rămas de la Simenschy pentru capitolul intitulat „Patria indoeuropeană”. Trebuie spus că entuziamul lui Ivănescu în privința descoperirilor și concluziilor Marijei Gimbutas nu l-a împiedicat să scrie și un întreg subcapitol despre „puncte contestabile” ale viziunii Gimbutas. (Printre altele, la p. 181 Ivănescu îi reproșează Marijei Gimbutas că „nu a putut identifica ce triburi indoeuropene au constituit cele trei valuri [de migrație]” și că ea „nu ne spune precis din care regiuni au venit aceste grupuri și pe ce căi”). Este adevărat, trebuie să ținem cont că Ivănescu a cunoscut doar lucrări mai timpurii (din anii 50-70) ale Marijei Gimbutas, nu și operele ei capitale, din deceniul care a urmat după publicarea *GCLIE* (1981), opere în care savanta lituano-americană venea cu importante precizări asupra expansiunii indoeuropene și asupra efectelor acelei expansiuni (vezi mai ales Gimbutas 1992).

L-am lăsat în plan secund pe Simenschy nu doar pentru motivele menționate mai sus, ci și pentru că, în *GCLIE*, părerile teoretice personale ale lui sunt mai puțin vizibile. Impresia generală este că Simenschy a apucat numai să adune și să orînduiască o masă de *realia*, dar nu a mai avut timp să le și interpreteze din puncte de vedere proprii. Notabile excepții sunt de găsit în capitolul „Popoarele indoeuropene și limbile lor”, unde Simenschy face unele pătrunzătoare observații privitoare la etno- și glotogeneza indo-europeană, precum în pasajul următor (p. 168):

„Nici o mărturie istorică nu ne arată cum s-a răspândit indoeuropeana [...] aproape peste întreaga Europă și peste o parte a Asiei; vedem cum în vecinătatea unor popoare care întrebuițează scrierea, înaintează din mai multe părți și devin stăpînitoare populații de limbă indoeuropeană: arieni, hitiți, ahei. [...] Deși nici un text nu ne dă puțința de a urmări îndeaproape evenimentele [...], avem motive să presupunem că această răspîndire s-a făcut ca și acelea pe care le vedem în epoca istorică: prin cucerire, prin pătrundere lentă, prin colonizare, care au dus la eliminarea limbii celor învinși în folosul limbii cuceritorilor și a coloniștilor.”

În continuare (*loc. cit.*) Simenschy dă și un exemplu concret, menit să sprijine direct și ideea independenței limbii față de rasă (idee care, de fapt, ar putea ridica și unele semne de întrebare cu privire la caracterul „înnăscut” al obișnuințelor articulatorii):

„În epoca istorică, cuceririle indoeuropene n-au nimicit populațiile pe care le-au supus. Mai mult: un popor rezultat din amestecul dintre coloniști și băștinași, care vorbeau la început limbi deosebite și care au ajuns să vorbească o singură limbă, poate deveni la rîndul său cuceritor și colonizator; astfel e poporul englez de azi, care odinioară vorbea o limbă celtică și care a preluat germanica de la năvălitorii angli și saxoni [...]. Prin urmare limba este independentă de rasă [...]; există limbi neolatine, dar nu popoare neolatine; există limbi indoeuropene, dar nu popoare indoeuropene.”

Putem bănui că, în partea finală a citatului de mai sus, Simenschy face aluzie la marele rău făcut (științei, dar și vieții politice) de către cei care se străduiseră să demonstreze existența unor limbi și rase „pure”, superioare celor „amestecate” (cf. Poruciuc 2002). Interesant este că (fără îndoială independent de Simenschy), unele opere indoeuropenistice publicate după *GCLIE* au ținut să facă, încă din titlu, distincția între limbă și popor: a se vedea Th. Gamkrelidze / V. V. Ivanov, *Indoevropskij jazyk i indoevropjcy* (1984), sau A. Martinet, *Des steppes aux océans – L’indoeuropéen et les „Indo-Européens”* (1986).

Deși Simenschy s-a afirmat mai ales ca filolog clasic și ca indoeuropenist, a ținut și el să facă referiri directe la istoria limbii române, într-un cadru teoretic general, așa cum se vede dintr-un concentrat enunț, de găsit tot în capitolul din *GCLIE* menționat mai sus (p. 169):

„După cum româna este una din formele pe care le-a luat latina, iar latina e una din formele pe care le-a luat indoeuropeana primitivă în cursul evoluției sale istorice, tot așa și indoeuropeana primitivă este una din formele pe care le-a luat o limbă vorbită mai înainte. Pentru explicarea ei, va trebui, deci, să se arate că există alte limbi înrudite [...]; dacă, după cum se pare, indoeuropeana, caucaziana, cu limbile mediteraneene, de la hatică la bască, și ugrofinică au ieșit din aceeași limbă străveche, se va putea constitui o nouă gramatică pentru o perioadă anterioară.”

Chiar dacă, într-o notă de subsol de la aceeași pagină, Ivănescu își exprimă părerea că „afirmația lui Simenschy nu mai corespunde realităților”, se pare că (la un mod destul de complicat) cei doi erau de fapt în consonanță și în privința ipotezei unei „limbi vorbite mai înainte”. Am în vedere faptul că, în capitolul cu istoricul

indoeuropenisticii, Ivănescu a discutat (p. 139) inclusiv opera lingvistului sovietic Illiĉ-Svityĉ („mort prea devreme”), cel „care a reușit să descopere corespondențele fonetice dintre indoeuropeana primitivă și uralica primitivă sau finougriica primitivă”. Știut fiind cât de critic putea fi Ivănescu, este destul de surprinzătoare tranșant-pozitivă afirmație cu care el încheie prezentarea lui Illiĉ-Svityĉ și a principalei sale lucrări, *Opyt sravnenija nostratiĉeskich jazykov*: „Este foarte probabil că autorul are dreptate în mai toate afirmațiile sale” (*loc. cit.*). Ivănescu nu avea cum să știe atunci că lingviști „nostratici”, precum Ševoroškin (Shevoroshkin), Dolgopolski sau Starostin aveau să ducă ideile lui Illiĉ-Svityĉ peste Atlantic, unde în prezent școala nostratică face o foarte serioasă concurență indoeuropenisticii tradiționale.

Ca să rămânem totuși la lingvistica istorică ieșeană, mai este de spus că menținerea domeniului respectiv la un nivel academic demn de admirație într-o anumită perioadă a secolului trecut s-a datorat nu doar lui Theofil Simenschy și lui Gheorghe Ivănescu, ci și lui Ariton Vraciu, slavist și indoeuropenist. Între Ivănescu și Vraciu au existat diferențe de vederi, datorate mai ales faptului că cel din urmă (ca și Poghiric) s-a format la școala bulgară a lui Vladimir Georgiev. (Printre altele, cei mai mulți reprezentanți ai școlii respective, ca și unii indoeuropeniști sovietici, au mers pe o linie „autohtonistă”, străduindu-se să demonstreze că indoeuropenii au avut o patrie originară în Balcani, încă din neolitic, ceea ce nici Ivănescu, nici alți indoeuropeniști de seamă nu au acceptat, pe bună dreptate.) Vraciu a avut însă, ca și Ivănescu și Poghiric, o importantă contribuție la studiul substratului limbii române, mai ales prin volumul său *Limba daco-geților* (1980). Viziunea teoretică a lui Vraciu asupra rolului substratului în facerea limbii române reiese cu claritate din următorul fragment extras din acel volum (p. 167):

„În legătură cu amprenta elementului etnolingvistic anterior, în general, în viața limbilor și a celui geto-dacic în română se cuvine să amintim și faptul că unii învățați au apelat prea des și în mod cu totul nejustificat [...] la așa-zise cauze de natură internă, repudiind rolul substratului [...]. Interferența dintre limbi constituie, în special în epocile mai vechi, una dintre cauzele cele mai frecvente ale prefacerilor lingvistice. Modificările acestea sînt însă tot de ordin structural, căci se are în vedere interacțiunea dintre diverse sisteme lingvistice.”

Dar Vraciu, în volumul respectiv, nu a fost preocupat doar de cadrul paleobalcanic în care s-a încheiat limba română ca limbă istorică, ci și de începuturile scrierii în sud-estul Europei, problemă căreia i-a dedicat un capitol special, din care citez (p. 179):

„Știm sigur că tracii și ilirii din perioada istorică nu au avut o scriere proprie sau un alfabet [...]. Desigur, de aici nu trebuie trasă concluzia că, într-o perioadă mai veche, în aceste zone n-ar fi putut exista, teoretic vorbind, sisteme de scriere – autohtone ori importate –, care ulterior au dispărut sau nu au putut fi descifrate. Nu este exclus ca așa să stea lucrurile în cazul tabletelor de la Tărtăria datînd cu aproximație din anul 3000 î.e.n.”

Tehnici de datare sofisticate au dovedit mai recent că tăblițele de la Tărtăria (descoperite de arheologul clujean N. Vlăssă) sunt cu peste două milenii mai vechi decît se credea în perioada în care Vraciu formula părerile de mai sus. Mai mult, la un recent simpozion interdisciplinar care a avut loc la Novi Sad („Signs of Civilization: International Symposium on the Neolithic Symbol System of Southeast Europe” – 2004), o seamă de

învățați din mai multe țări au ajuns la concluzia că o întreagă masă de descoperiri arheologice susțin ideea existenței unei „scrieri danubiene” în milenii 6-5 î.Hr., cu manifestări mai ales în teritoriile care azi fac parte din Serbia, România, Bulgaria și Macedonia. Cu o asemenea datare, acel sistem de scriere (care are puține șanse de a fi decodat credibil) le-a precedat deci cu cel puțin două milenii pe cele din Mesopotamia și Egipt (cf. Haarmann 2002: 19-29).

Cu toate că lingviștii istorici ieșeni discutați până aici au avut toți preocupări destul de diverse, ei s-au concentrat, după cum am văzut, mai ales asupra aspectelor glotogenetice specifice Europei sud-estice. Această afirmație este aplicabilă și altui savant care a predat o vreme la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, anume Haralambie Mihăescu, cel a cărui operă capitală, *La romanité dans le Sud-Est de l'Europe* (versiune franceză publicată postum, în 1993), a apărut cu o prefață semnată de Gheorghe Ivănescu (în postura de co-autor, alături de Doru Mihăescu). În acea operă de referință, Mihăescu a abordat nu doar facerea limbii române ca limbă romanică distinctă, ci toate efectele romanizării în zona avută în vedere, consistente capitole fiind dedicate elementelor latine din albaneză, limbii dalmate, urmelor latinei în Istria, Slovenia și Panonia, latinismelor din limbile slave etc. Ca un element oarecum neașteptat la un filolog clasic, Mihăescu a avut o părere personală și în spinoasa problemă a vechilor germanisme care, după părerea lui, au supraviețuit atât în dalmată, cât și în română. La p. 322 a volumului amintit, Mihăescu afirmă tranșant următoarele:

„Les éléments vieux germaniques du roumain tirent leur origine du gothique et du gépidique. Vu les divergences d'opinions à ce sujet, il est difficile de les identifier. Voici quelques mots d'origine certaine ou fort probable germanique [*bulcă, filmă, fară, targă, turească, rapăn*]. Comme on peut le constater, ces quelques éléments vieux germaniques reflètent le contact entre les autochtones et les populations germaniques allogènes entrées en Dacie après que les Romains aient cédé cette province aux Goths.”

De problema elementelor germanice (cu precădere germane) din limba română a fost preocupat și un alt reprezentant de seamă al școlii ieșene, Vasile Arvinte. Chiar dacă a rămas sceptic în privința posibilităților de demonstrare a unor perpetuări din idiomuri vechi germanice în est-romanică, Arvinte a avut o contribuție semnificativă mai ales în depistarea și discutarea săsismelor din limba română. Mai mult, tot el a exploatat prețioase informații din surse germane cu privire la români și română. Într-un studiu al său, intitulat „Numele poporului, al limbii și al țării locuite de români, în limba germană” (extras din volumul *Român, românesc, românește* – 1983 și republicat în volumul Arvinte 2002 dat în lista bibliografică de mai jos), Arvinte face următoarele importante constatări:

„Pentru a-i denumi pe români, popoarele europene au folosit denumirea *vlah*, cu numeroase variante [...], țara locuită de români a fost numită *Vlahia* (*Valahia* etc.), iar limba lor limba *vlahă*, *valahă*. Termenul *βλάχοι* ‘români’ apare în izvoarele bizantine în secolul al XI-lea (există însă unele mențiuni mai vechi [sec. IX]). [...] Astăzi toată lumea este de acord că etimonul este ahd. **Walhō*, **Walh*, la început numele unui trib celtic, *Volcae* [...]. Denumirea constituie o dovadă că popoarele străine i-au considerat pe români, încă din cele mai vechi timpuri, ca făcând parte din familia popoarelor și limbilor romanice.”

Aș adăuga că, pentru sursa (cu siguranță veche germanică) a etnonimului „extern” *valah*, o serie de importanți autori de dicționare etimologice au luat în considerație nu atât vechea germană de sus (o limbă cu prime atestări semnificative abia din secolele VIII-IX), ci gotica, atestată încă din secolul IV. În recenta ediție (2004) a dicționarului etimologic Pfeifer al limbii germane, s.v. *Wallach* (‘verschnittener Hengst’), se afirmă că acel apelativ german face referire la o tehnică de castrare specifică Valahiei. Iar etnonimele slave referitoare la români (rus. *volóch*, scr. *vlah*, bulg. *vlach*) sunt văzute în același dicționar (*loc. cit.*) ca bazate pe „împrumut din germanică (desigur prin gotica balcanică)”. De fapt și dicționarul Vasmer al limbii ruse (ed. 1986, s.v. *волóх*) dă, în explicarea etnonimului în discuție, mai întâi un got. **Walhs*, înaintea unui v.germ.s. *walah*. Dacă *valah* se cuvine trimis mai degrabă la un temen gotic, atunci trebuie să acceptăm că acel termen a fost preluat din vechea germanică deja în proto-slavă, cu referire la populații central-est europene legate de Roma.

Probleme ale etnonimelor și ale numelor proprii legate de românitatea timpurie i-au preocupat și pe alți lingviști ieșeni. De exemplu, în partea a doua a amplului său studiu intitulat „O problemă controversată: toponimele dacoromâne cu radicalul *rus-*” (1988), Ioan Lobiuc ajunge la datări semnificative pornind de la anume etnonime (p. 409-410):

„Etnicul *rus* trebuie să fi pătruns de foarte timpuriu în dacoromână, de prin secolele IX-X ori, mai degrabă, X-XI [...]; după unele opinii, procesul de separare, individualizare și unificare a slavilor de răsărit [...] ca un singur popor, cu o limbă comună și sub aceeași denumire *Rus*’ se conturează limpede abia din secolul IX, iar vestigiile materiale de factură slavă estică apar în Moldova (în hotarele ei istorice) din veacurile IX-X. De altfel, și etnonimul est-slav comun („protorusesc”) *volochъ*, plural *volosi*, față de sud-sl. *vlachъ*, ceh. și slc. *vlach*, pol. *wloch* „romanic, roman” trebuie să fi intrat în slava estică tot pînă în secolul IX, fiind un argument al vecinătății dintre cele două popoare și, implicit, al prezenței în acea perioadă a dacoromânilor în spațiile est- și nord-est carpatice.”

Lobiuc nu indică aici de unde (și sub ce formă inițială) putea *volochъ* „să fi intrat în slava estică”, și nici cât de mai înainte de secolul IX s-a produs acea intrare. Oricum ce reiese pregnant (și credibil) din citatul de mai sus este că folosirea etnonimului *rus* de către românii timpurii, ca și folosirea lui *volochъ* încă din „est-slava comună” indică o perioadă care nu ar conveni deloc adversarilor contactelor atât de timpurii între români și est-slavi. (De adăugat este că, în acel secol IX, *Rus* se referea cu precădere la varegi, adică la elita militară scandinavă care se instalase în zone importante ale lumii est-slave – cf. Düwel 1983: 68.)

Voi încheia această grăbită (și lacunară) trecere în revistă cu prezentarea unor semnificative păreri exprimate într-o altă lucrare care ar fi meritat (și merită în continuare) toată atenția confrăților întru lingvistica istorică. Este vorba de „Etimologia hidronimului *Moldova*” (1982) a lui Dragoș Moldovanu. Am ales acel studiu nu în ultimul rând pentru că abordează problema perpetuării unor elementelor vechi germanice în română, precum și pe cea a contactelor timpurii dintre români și slavi. Pornind de la o minuțioasă analiză a formei și a probabilității sens inițial (entopic) al hidronimului *Moldova*, Moldovanu abordează (cu competență și cu deosebit curaj) însăși problema românizării spațiului nord-est românesc (spațiu care, după cum se știe, nu a fost cuprins în fruntariile Daciei romane). La p. 56, Moldovanu afirmă:

„Este foarte greu de crezut că păstrarea aspectului arhaic al hidronimului [*Moldova*] ar fi fost rezultatul „natural” al asimilării slavilor atât de devreme și într-o regiune în care rîndurile populației slave au putut fi mereu reînnoite din marele rezervor nordic. Din veacul al VII-lea pînă în al IX-lea este atestată arheologic în bazinul Moldovei cultura slavă de tip Luka Rajkoveckaja – Hlincea I, care dispare în veacul următor. De aceea, ar fi mai lesne de înțeles asimilarea printr-un aflus de populație românească. [...] Evenimentul care putea provoca dislocarea și translația în spațiu a unor mase de români nu putea fi decît invazia ungarilor, care a influențat decisiv atât istoria românilor cît și pe cea a slavilor.”

Avem aici o viziune care (în combinație cu linia Philippide-Gamillscheg) merita dusă mai departe, pentru lămurirea unor aspecte destul de obscure ale „umplerii” spațiului etnic românesc. Bineînțeles, în afirmațiile sale Moldovanu s-a sprijinit pe (sau a reacționat la) unele păreri ale înaintașilor, precum vedem la p. 55 din același studiu:

„Retragerea în Peninsula Balcanică a românilor panonici a fost argumentată mai întîi de Hasdeu [...]. Combătînd supoziția lui J. Melich, după care romanicii din Panonia ar fi fost retoromani, N. Drăganu admitea mai multe direcții de emigrare a lor: spre Balcani, în Germania și spre nord, în Moravia. Dimpotrivă, Ștefan Pascu crede că ei „s-au așezat dincoace de Tisa, în Bihor sau în Podișul Transilvaniei”. Noi credem că o parte din acești români nordici, fie cei din Panonia, fie mai degrabă cei din Crișana și Transilvania lui Gelou, se putea îndrepta și spre Moldova, deschizînd seria emigrărilor care vor continua neîntrerupt în această direcție pînă în pragul veacului al XIX-lea.”

Și în problema particulară a originii hidronimului *Moldova*, același lingvist ieșean a căutat să întregască păreri ale înaintașilor. Cu argumente proprii, Moldovanu aderă la ideea unei origini vechi germanice a hidronimului în discuție, origine propusă de Hasdeu și acceptată de Rosetti. Dar spre deosebire de Rosetti, care acceptă o origine gotică, dar apoi propune o neașteptată și improbabilă filieră („prin coloniștii germani din nordul Moldovei” – Rosetti 1986: 224), Moldovanu întrevide o altă sursă veche germanică, anume limba taifalilor, cei care (potrivit unor indubitabile descoperiri arheologice) au locuit și pe valea Moldovei, înaintea slavilor. Cu prudență, dar și încredere, Moldovanu trage următoarea concluzie (pp. 58-59):

„Important este ca ea [soluția etimologică pentru hidronimul *Moldova*] să ofere un indice convenabil de verosimilitate (sociogeografică), de posibilitate (lingvistică) și de probabilitate (istorică). În cazul de față, această condiție o îndeplinește, după părerea noastră, ipoteza originii vechi germanice. Datorită conformației geologice caracteristice a albiei sale, rîul a fost numit, probabil, **Muldah(w)a* „rîul cu maluri moi” (antonimul lui *Steinaha* „rîul pietros”) de către triburile de taifali așezate pe cursul său mijlociu în secolele al III-lea – al IV-lea. Apoi hidronimul a fost *preluat de către slavi*, care l-au adaptat formal în *Moldava*. În secolul al X-lea s-a produs o discontinuitate în evoluția numelui pe teren slav – fapt explicat de noi prin asimilarea probabilă a populației slave de către românii plecați din vestul Transilvaniei din cauza invaziei maghiare.”

Chiar dacă se poate porni și de la altă formă a etimonului vechi germanic (ce putea să fie nu un compus **Muld-ahwa*, ci un derivat **Moldwa*, explicabil tot prin

germanica veche, după cum voi arăta cu altă ocazie), viziunea lui Moldovanu are un fundament plauzibil. Iar pentru a reveni la tema „continuității de școală”, pe care mi-am propus-o pentru această prezentare, voi face observația că Moldovanu a ajuns la concluziile de mai sus după o benefică incursiune prin opiniile etnogenetice ale înaintemergătorului Philippide (p. 56-57), opinii cărora le găsește sprijin și în constatările ale altui reputat lingvist ieșean de azi:

„Ipoteza noastră pare destul de fragilă atât în privința direcției de deplasare a populației românești, spre nord-vestul Moldovei, cât și în privința epocii când are loc presupusa deplasare. La rezolvarea acestei ecuații cu două necunoscute ne poate ajuta istoria limbii române. Stabilind cronologia relativă a fenomenelor fonetice și corelînd-o cu repartitia lor în ansamblul dialectelor și graiurilor românești, Alexandru Philippide a ajuns la câteva concluzii de mare importanță etnogenetică. După el, „Moldova, Bucovina și Basarabia aparțin genetic (ramură) și istoric la teritoriul banato-transcarpatin”. [...] I s-a reproșat lui Philippide faptul că și-a întemeiat concluziile și pe fenomene mai târzii, dar constatările sale par să se confirme prin cercetarea graiurilor bucovinene [...] întreprinsă recent de Adrian Turculeț, care constată aici prezența unor caracteristici arhaice, reprezentînd totodată concordanțe cu graiurile din Crișana, din părțile nordică, centrală și sud-vestică ale Transilvaniei, precum și cu cele bănățene...”

Chiar și numai ultimul citat de mai sus ne poate da o impresie generală despre ce s-a făcut, se face și ar mai fi de făcut în domeniul etno- și glotogenezei românești (depre care, din păcate, în ultimii ani au scris mai mult/multe cei „din afară”). Mă voi opri aici, conștient fiind că au mai rămas destule lucruri de spus despre realizările școlii ieșene de lingvistică istorică. Sper ca măcar unele dintre punctele atinse mai sus să fie relevante pe linia ideii că, pe lângă soluțiile și răspunsurile depline pe care le-au dat, înaintașii au schițat și unghiuri de atac pentru cercetări viitoare.

Bibliografie

- Arvinte, Vasile, *Raporturi lingvistice româno-germane. Contribuții etimologice*, Bacău, Editura „Egal”, 2002.
- Düwel, Klaus, *Runenkunde*, Stuttgart, Metzler, 1983.
- Gimbutas, Marija, *Die Ethnogenese der europäischen Indogermanen*, Innsbruck, Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, 1992.
- Haarmann, Harald, *Geschichte der Schrift*, München, Beck, 2002.
- Ivănescu, Gheorghe, *Istoria limbii române²* (ed. Mihaela Paraschiv), Iași, Junimea, 2000.
- Lobiuc, Ioan, *O problemă controversată: toponimele dacoromâne cu radicalul „rus-”* (II), „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, XXV (409-424), 1988.
- Mihăescu, Haralambie, *La romanité dans le Sud-Est de l'Europe* (pref. G. Ivănescu / D. Mihăescu, trad. C. Grecescu), București, Editura Academiei, 1993.
- Moldovanu, Dragoș, *Etimologia hidronimului „Moldova”*, „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Tom XXVIII, 1981-1982, A (p. 5-61), 1982.
- Poruciuc, Adrian, *G. Ivănescu's Contribution to the Study of Indo-European, AUI, Lingvistică*, Tom XXXIV (82-92), 1988.
- Poruciuc, Adrian, *Ideologie și indoeuropeanistică*, în Ș. Afloroaei (ed.), *Interpretare și ideologie*, Iași, Editura Fundației AXIS, 2002, p. 213-237.
- Rosetti, Alexandru, *Istoria limbii române*. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.

Simenschy, Theofil, Gheorghe Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1981.

Vraciu, Ariton, *Limba daco-geților*, Timișoara, Editura Facla, 1980.

The Iași School of Historical Linguistics: between Achievements and Promises to be Honoured

“The Iași School of Historical Linguistics: between Achievements and Promises to be Honoured” is a presentation based on the talk this author gave at the “A. Philippide” Institute of Romanian Philology on 30 November 2006. The main point of the presentation is that, for a period of about one century (since the time when Alexandru Philippide was writing his *Originea românilor*), historical linguistics has had a series of outstanding representatives at the University of Iași. Gheorghe Ivănescu, Theofil Simenschy, Haralambie Mihăescu, and Ariton Vraciu were scholars with quite valuable contributions to Indo-European studies, Romance studies, substratum studies, glotto-genetics, and history of Romanian. They were followed by younger colleagues and disciples, such as Vasile Arvinte, Ioan Lobiuc, or Dragoș Moldovanu. For all differences of views and interests, they all somehow resumed ideas of their forerunner, Philippide; and not only did they enlarge and improve those ideas, but they also suggested new approaches for researchers-to-be, as proved by many of the quotations included in this article.

*Universitatea „Al.I. Cuza”, Iași
România*